

Entomologi - en väg till framgång

av Fredrik Sjöberg

En radioföreläsning i serien "Vetenskapen och jag",
sänd i P1 den 29 december 1997

Godmiddag, jag heter Fredrik Sjöberg, och jag är periodare. Min verksamhet som forskare utbryter bara ibland, några få gånger om året, och då blir jag som alldeles manisk. Jag är entomolog, vilket innebär att jag studerar och samlar insekter. Amatörentomolog, kanske jag skulle tillägga. Försörjer mig, det gör jag som författare, även där delvis med vetenskap som specialitet, men det är inte mycket att berätta om. Den populärvetenskaplige skribenten är i allt väsentligt en parasit som i bästa fall förädlar andras forskning och gör den begriplig, och även om det är ett bra och på många sätt givande arbete, handlar det som så många andra fria yrken mest om att stiga ur sängen på morgnarna och att inte ge upp på halva vägen. Lustfyllt är det först efteråt.

Nej, på det professionella planet är mitt förhållande till vetenskapen allt annat än lidelsefullt, men privat, när skrivmaskinen samlar damm och korrekturen är lästa, brukar jag med jämna mellanrum råka in i ett tillstånd av blind eufori som kan pågå i veckor, ibland månader i sträck. Då är det som om världen omkring mig försvinner i ett dis, och i samma dimma försvinner också bra många världsliga bekymmer och plikter.

Därför vill jag tillägna denna föreläsning till de hårt prövade kvinnor som har det bitvis tvivelaktiga nöjet att vara gifta med periodiska amatörentomologer. Det kanske inte alltid märks, men jag vågar påstå att vi alla älskar er mycket mer än de smådjur vi så intensivt jagar, och den svartsjuka ni kan känna på kvällarna, när vi sitter där, böjda över över mikroskopet och bestämningstabellerna, den är, om inte alldeles obefogad, så i alla fall en viskning mot den förtvivlan ni skulle ha känt om vi av någon tillfällighet istället slagit oss på spel eller dryckenskap, eller någonting annat av samma sort, någonting dyrare och för vetenskapen mindre produktivt.

Våra karriärer följer ofta samma mönster. Det hela börjar mycket tidigt, i regel med att ens mamma och pappa, med all den aningslöshet som utmärker småbarnsföräldrar, tillverkar en fjärlshåv av ett avslaget badmintonracket. Detta inträffar

RADIOFÖRELÄSNING.

vanligen på våren, varpå den blivande entomologen omgående börjar dräpa citronfjärilar. Han låter dem inte bara tyna bort i en tom syltburk, som andra barn gör, utan går mera målmedvetet in för att ha ihjäl dem och mycket snart böljar han fasta upp dem på nålar i en liten ask. Han är fast, och från den dag då han upptäcker att nästan alla fjärilsarter flyger på nätterna och låter sig fångas med hjälp av särskilda lampor, från den dagen finns ingen återvändo.

Många fortsätter att samla fjärilar livet ut, men andra vill snart har nya utmaningar och tyngre stimulans. Självt började jag redan i tioårsåldern med skalbaggar och hur djupt jag har sjunkit nu, trettio år senare, det ska jag strax berätta. Men först kan det vara värt att påpeka att många entomologer, kanske de flesta, även genomgår en utvecklingsfas då de under ett antal år lägger håven på hyllan och fullständigt överger sitt stora intresse. Vi kan kalla detta entomologens fortplantnings- eller reproduktionsfas.

Det har nämligen i alla tider visat sig vara svårt, för att inte säga omöjligt, att imponera på flickor med hjälp av aldrig så välfyllda insektslådor. Tjejer samlar av någon anledning inte på insekter, och de hyser överhuvud taget en ganska stor och möjligen berättigad misstänksamhet gentemot killar som har fickorna fulla av giftburkar, så därför lägger vi av någon gång i tonåren och böljar bete oss mera som vanliga människor. Vi köper moped, skaffar oss en utbildning, kanske ett jobb, vi gifter oss och får en massa bara. Men ni vet hur det är - det förflutna hinner alltid ikapp en.

Självt blev jag upphunnen mot slutet av 80-talet. Vi hade bosatt oss på Runmarö i Stockholms skärgård och på den ön finns allt en man kan begära. Mitt fall var oundvikligt när jag en högsommardag satt och drack kaffe på farstuvisten och såg en stor, grönskimrande skalbagge flyga förbi och landa i en blomma alldeles i närheten. Någon sorts kemikalie, något hormon kanske, måste i det ögonblicket ha frigjorts i mitt nervsystem, för det var som om hela min barndom passerade revy. Och jag hörde mig själv uttala de sedan länge bortglömda orden *Gnorimus nobilis*.

Sedan gick allt mycket fort. Jag dammade av mitt entomologiska bibliotek, fyllde på ättiketer i avlivningsrören, lagade håvarna och vid första bästa tillfälle skeppade jag ut min samling som hade stått orörd i årtal på mina föräldrars vind i Västervik. Jag böljade samla igen, och på den vägen är det.

Jag vet av erfarenhet att det här kan vara svårt att förklara för vanliga människor, men faktum är att ingenting gör mig så utvilad och välmående som några veckors snudd på fanatiskt samlande av insekter. Kanske det har att göra med att jag som författare har ovanligt svårt att koppla av och dra en gräns mellan arbete och fritid,

för det som gör mig så gott är att jag glömmer precis allt annat. Att samla, artbestämma och preparera insekter är inte alltid så lätt, det kräver ganska stora kunskaper och framför allt en total koncentration. Jag föreställer mig att det är ungefär som att spela golf, låt vara att golfspelaren nog i regel kan räkna med omvärldens förståelse på ett annat sätt än vad entomologen kan. Det är klart folk undrar vad man sysslar med, i synnerhet om man utvecklar intresset dithän att man börjar jaga andra kräk än skalbaggar och fjärilar.

Som jag antydde tidigare uppvisar amatörentomologen ofta ett missbrukarbeteende såtillvida att hans ganska harmlösa hobby lätt blir inkörsporren till ett tyngre beroende, något som i mitt fall har tagit sig uttryck i att jag sedan ett par år inte bara samlar skalbaggar, utan därtill ävenflugor, närmare bestämt blomflugor. Och det är en sport som kräver både snabbhet och precision. Det allra fiffigaste sättet att fånga blomflugor är med hjälp av en så kallad exhaustor, ett slags sugrör med en plastbehållare på mitten, och eftersom det där instrumentet ser ut som ett mellanting mellan en piccoloflöjt och en orientalisk opiumpipa, så är det ju inte underligt att förbipasserande betvivlar mitt förstånd när de ertappar mig i något buskage där jag står som i trance med exhaustorn i munnen, i spänd väntan på att någon missilsnabb fluga ska sitta still. Fast jag har det ändå förhållandevis lätt. Jag bor ju på en ö. De bofasta vet vem jag är och toleransen gentemot avvikande personlighetstyper har alltid varit ganska hög i havsbandet, och sommarens armé av badgäster, de bryr sig inte nämnvärt. Det är som om de tycker att det jag håller på med, vad det nu kan vara, trots allt är ett ganska normalt semesterbeteende.

Bortsett från att man således kan bli klassad som halv- eller helidiot, kan jag inte se annat än fördelar med entomologin vid jämförelse med golfspel och liknande former av intensiv rekreation. Till exempel kan man vinna ära och berömmelse och rent av gå till historien - som amatör. Det finns många sådana exempel, och jag ska berätta om ett fall som ligger mig särskilt varmt om hjärtat.

Just på Runmarö bodde för hundra år sedan en utfattig och av allt att döma gravt alkoholiserad snickare som hette Carl Gustaf Hoffstein. Denne egenartade man framskymtar här och var som gubben Betulander i några av Gustaf Janssons skärgårdsromaner från sekelskiftet, men för övrigt är han som uppslukad av historiens dunkel, okänd och bortglömd - utom bland oss som sysslar med insekter. Det gjorde nämligen även han, av någon outgrundlig anledning.

När Hoffstein dog 1916 hamnade hans naturaliesamling på Östermalms läroverk i Stockholm, där den uppenbarligen föll i glömska ända tills en ung forskare vid

RADIOFÖRELÄSNING.

namn Carl H Lindroth kom dit, just på jakt efter gamla insektssamlingar. Det var någon gång i slutet av 30-talet, när Lindroth, som senare skulle bli professor i entomologi och en av de lärde i Lund, höll på med en avhandling om Skandinaviens jordlöpare, en sorts marklevande skalbaggar. Han gick igenom alla större samlingar för att den vägen bilda sig en uppfattning om de olika arternas utbredning och invandringshistoria, och så kom det sig att även Hoffsteins djur hamnade som prickar på utbredningskartorna.

Carl H Lindroth var en man som gick mycket grundligt tillväga, och sålunda kom hans bok, som i tidens anda skrevs på tyska, att i färdigt skick omfatta närmare tvåtusen sidor. Dess titel är "Die Fennoskandischen Carabidae" - Carabidae det är jordlöparnas vetenskapliga namn - och den kom ut under kriget, i Göteborg. Boken fick snabbt i ykte om sig att vara ett mästerverk och den läses än idag som en av världens förnämligaste analyser av skalbaggar utbredning, så den blev med tiden rätt svår att få tag på. Jag hade den inte, men jag hade sett kartorna och noterat att många av dem hade en prick i Stockholms mellersta skärgård, precis där jag bor. Kunde det vara Hoffstein? Var det till exempel han som hade hittat den mystiska blåhuvad mosslöparen (*Lebia cyanocephala*), en numera ytterst sällsynt art som jag aldrig har sett, men som jag brukar leta efter när jag får mina anfall.

Gåtan fick sin lösning häromåret när min danske bokhandlare - som inom parentes enbart säljer böcker om insekter - när han meddelade att Lindroths gamla bok nu hade översatts till engelska. Det visade sig att en amerikansk forskare, verksam i Brasilien, som inte begrep tyska, grämde sig så över att inte kunna läsa den berömda boken från Sverige att han hade myglat fram en massa forskningspengar för att låta översätta den. Nu hade den kommit ut. Den var inte billig, men jag beställde den på stående fot.

I denna bok, publicerad på tyska i Sverige på 40-talet och femtio år senare översatt till engelska - i Indien, redigerad i Amazonas och korrekturläst i USA, granskad i Tyskland, utgiven i London och lanserad av en bokhandel i Danmark, i denna lika dyra som hett efterlängtade bok slog jag med darrande händer upp *Lebia cyanocephala*.

Jodå, det var Hoffstein - sammanlagt fem exemplar mellan åren 1899 och 1905, alla på Runmarö. Det är som om han sitter och vinkar till mig i sin himmel, och får sig ett gott skratt åt att budet om hans baggar återvänder till ön via världens alla hörn. Om den indiske översättaren har så mycket att skratta åt vill jag dock låta vara osagt. Jag har själv genom åren översatt en del egendomliga böcker, och vet

RADIOFÖRELÄSNING.

hur svårt det kan vara, men jag undrar ändå om inte den anonyme herr Bhatti, i New Delhi, i och med översättningen av Carl H. Lindroths tegelsten "Die Fenno-skandischen Carabidae" har satt något av ett världsrekord i konsten ätt äta sig igenom obegripliga texter. Fast vem vet, han kanske är amatörentomolog han också.

För det är vi, amatörer i alla länder, som med förenade krafter bär upp den faunistiska forskningen. Utan oss skulle man inte veta mycket om var alla olika insekter finns, och varför.

Nu i vinter ska jag skriva en vetenskaplig artikel med rubriken "Tre för Uppland nya jordlöpare", den ska handla om tre arter på min ö som inte fanns i trakten på Hoffsteins tid. Så kan jag vinka tillbaks.

Djurgeografi, det vill säga att forska i och spekulera kring varför olika arter finns där de finns, är en vetenskap helt i min smak. Det bästa är att man i regel aldrig kan veta någonting med hundraprocentig säkerhet. Man får hålla till godo med teorier och mer eller mindre välgrundade gissningar. Det här var Carl H Lindroths specialgren. Han var bäst av alla. Ni har väl förresten hört den sällsamma historien om gruslöparen, *Lionychus quadrillum*? Jaså, inte det?

Jo, det är en annan jordlöpare, en liten rackare som av en glad amatör påträffades på en banvall vid Oset utanför Örebro, sommaren 1945. Den hade aldrig tidigare fångats i Sverige och det konstiga var att den närmaste, kända fyndplatsen låg så långt söderut som i närheten av Berlin. Hur i hela världen hade den hamnat i Närke, där den nu uppenbarligen trivdes ganska bra. Det hela var ett mysterium, ända tills Lindroth påpekade att järnvägen på den där banvallen varit skådeplats för ett av krigsårens mest flagranta exempel på Sveriges undfallenhet mot Nazityskland. Det var där de så kallade permittenttågen gick. Under en stor del av kriget fraktade tyskarna mängder av soldater och krigsmateriel genom Sverige, till och från Norge och Finland, och på ett eller annat sätt måste den ha följt med, den där jordlöparen, eller ska vi säga medlöparen, *Lionychus quadrillum*. Ja, och så klev den av utanför Örebro. Det är inte helt säkert att det var så det gick till - men det är en snygg teori.

Sådär håller vi på. Samlar och spekulerar och roar oss efter bästa förmåga. Varför kan förstås diskuteras. Kanhända vi hänger oss åt den entomologiska forskningen av samma anledning som vi bosätter oss på öar - som ett sätt att få kontroll över något, oklart förstås vad. Kanske är vi bara bekymrade över att livet när allt kommer omkring är en ganska kort historia, och att det gäller att sprattla i buskarna medan man kan. Kanske är vi bara ovanligt barnsliga, vad vet jag.

Jo, en sak vet jag, och det är att vi entomologer ofta blir mycket gamla, men väldigt sällan senila. Åtminstone ger vi intryck av att ha vår intellektuella skärpa i behåll av det enkla skälet att det som sitter hårdast i skallen på oss är en massa latinska namn. När andra gamlingar mot slutet bara minns namnet på sin konfir-mationspräst, kan den åldrige insektsforskaren rabbla hundratals vetenskapliga namn på smådjur som i ungdomen korsat hans väg.

När Charles Darwin mot slutet av sitt liv, på 1880-talet, kastade en blick över axeln och i sin självbiografi försökte sammanfatta ett innehållsrikt liv, fastnade han särskilt för den mycket lyckliga period då han och hans kompisar skolkade från föreläsningarna i Cambridge för att få tid att samla skalbaggar. Han talar med djup rörelse om *Panageus crux-major* som vore det hans första kärlek, och han skriver att ingen poet i världen kan ha erfarit en större vällust vid åsynen av sin första tryckta dikt, än vad han, den unge Charles, erfor då ett av hans egna skalbaggsfynd, för första gången återgavs i en vetenskaplig uppsats.

Den gamle mannen vid skrivbordet minns också att det senare i livet gick mycket bra för de skalbaggs-samlande pojkarna i gänget. Någon blev med tiden en berömd arkeolog, en annan slutade som medlem av parlamentet. Darwin, som ju själv skulle gå till historien för att han hade rätt när alla andra hade fel, drog därför slutsatsen att den som börjar med att samla skalbaggar har en benägenhet att gå långt och att lyckas med lite av varje. Han skriver: "It seems that a taste for collecting beetles is some indication for future success in life!"

Godmiddag.

Kommentar:

Detta bidrag till den ohöjda bekännelse-litteraturen belönades med ett antal glada tillrop från lyssnarna. Bland annat fick jag tämligen omgående ett vänligt brev från Stig Lundberg i Luleå. Han påpekar att Lindroths teori om *Lionychus quadrillum* visserligen är rolig men dessvärre med all sannolikhet felaktig. Stig Adebratt ska ha utrett saken på 1960-talet och därvid funnit att arten förekommer allmänt i alla grustag utmed Badelundaåsen vid Västerås - just den ås varifrån man hämtade gruset till den där järnvägsbanken vid Oset. Lundberg menar att artens förekomst i Sverige (Vg, Nä, Up, Dr) och Finland snarast torde vara av reliktkaraktär. Det stämmer säkert. Synd på en så elegant hypotes. FS.